

EPOCHY V ŽIVOTE JOHANNA GOTTFRIEDA HERDERA

Mgr. Ľubomír Batka, PhD.

Johann Gottfried Herder (25. august 1744 - 18. december 1803) výrazne ovplyvnil európske dianie koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia. Svojou rozsiahlou tvorbou počas takmer šesťdesiatročného života zasiahol do mnohých oblastí ľudského poznania: Herder ovplyvnil Goetheho a Schlegela v poetológii a estetike, Humboldta vo filozofii reči, Hegela vo filozofii dejín, Diltheyho v hermeneutike, Plessnera a Gehlena v antropológii.

Jeho dielo však hlboko zarezovalo aj v našich zemepisných šírkach. Herder sa stal základným mysliteľom v kruhoch národného obrodzenia na Slovensku a v Čechách (k prvým znalcom Herdera patria B. Tablic a J. Palkovič, ďalej J. Dobrovský, J. Jungmann). Záujem o jeho filozofiu sa koncentroval hlavne okolo témy národa v dejinách, jazyka ako vyjadrenia „duše“ národa, a humanity ako metafyzickej jednoty všetkých ľudí a cieľa ľudských dejín.

Nemožno však prehliadnuť, že Herder bol vyštudovaný teológ a teológom zostal počas celého svojho života: Pôsobil ako kazateľ v Rige, od roku 1771 ako člen konzistória v Bückenburgu a od 1776 zastával úrad generálneho superintendenta vo Weimare. Bez prehánania sa dá povedať, že Herder bol jedným z najvýznamnejších nemeckých evanjelických teológov na sklonku 18. storočia. Herder sa pritom vedome hlásil k Lutherovej teológii. Ako samostatný a originálny mysliteľ v oblasti teologickej predstavuje predstupeň k teologickému romantizmu a Friedrichovi Schleiermacherovi.

Dalo by sa povedať, že Herder chcel byť vychovávateľom ľudu – „demopéd“ (sám vytvoril tento pojem) – „tvorca ľudského rodu“ v najširšom zmysle slova: ako duchovný, teológ, filozof a literát. Herder tak rozšíril priestor teológie, ktorý sa po náboženskej kritike I. Kanta zúžil, nielen čo do teologických tém, ale aj do priestoru a vplyvu. Právom sa teda i my chceme priblížiť k Herderovmu obrazu, a predstaviť predovšetkým jeho teologické myslenie v hlavných epochách jeho života.

I. Všeobecné životopisné údaje a Herderove duchovné pozadie

Keď 2. augusta 1744 uzrel svetlo sveta J. G. Herder¹, nikto netušil že sa vo Východo-Pruskom mestečku Mohrunge (dnešné Lotyšsko) narodil ďalší významný teológ evanjelickej cirkvi. Abraham Calov (1612 – 1686) bol významný teológ luteránskej ortodoxie. Herder sa stal

¹ K podrobnejšiemu predstaveniu Herderovho života odporúčame štúdiu od profesora cirkevných dejín: KANTZENBACH, F.W., Herder, Rororo, Hamburg, 8. vyd. 2002.

významným osvieteným teológom. Ako osemnásťročný sa zapísal na univerzitu v Königsbergu na fakultu teológie a od roku 1767 pôsobil ako kazateľ v kostole Sv. Jakuba a kostole Ježiša na predmestí Rigy. Čoskoro sa však toto mesto i samotný duchovný úrad stali Herderovi stiesňujúcim. Herder začal hľadať nové duchovné východiská pre svoju tvorbu. Vydal sa dvojročné putovanie Európou, a tak od roku 1769 až do roku 1771 prešiel krajiny pri Severnom mori až po Francúzsko. Napokon zakotvil na 5 rokov (1771-76) v nemeckom Bückenburgu na významnom poste člena konzistória grófa zo Schaumburgu – Lippe. Toto obdobie je poznačené dvoma darmi. Sobášom s jeho manželkou Caroline Flachland a duchovným obrátením. Po tejto konverzii sa Herder vydal na cestu nasledovania prirodzenosti a pokory. Rozhodol sa byť užitočným človekom vo svete.

Najvýznamnejšie obdobie jeho života začalo v roku 1776, keď sa Herder, vďaka sprostredkovaniu J. W. Goetheho stal luteránskym generálnym superintendentom vo Weimare, kultúrnom centre Nemeckých krajín v tom období. Do tohto obdobia spadajú Herderove najvýznamnejšie práce. Jeho činnosť sa prejavila nielen na poli filozoficko-teologickom, ale aj cirkevnom. Herder sa pustil do obsiahlej reformy teologického štúdia, katechetickej výučby a bohoslužobnej praxe. Štyri roky pred smrťou sa odvážil na kritiku Kantovej epistemológie. Mnohé so svojich projektov však už nestihol doriešiť, pretože dňa 18. decembra 1803 zomrel. Herder je pochovaný je vo Weimarskom mestskom kostole, kde sa nachádza aj pamätná tabuľa, ktorá nesie nasledovný text: „Svetlo, láska, život“²

Ak by sme sa mali pokúsiť o všeobecné zhrnutie Herderovho myslenia, malo by sa povedať nasledovné. V domácom prostredí spoznal Herder pietisticky ladenú luteránsku zbožnosť. No počas štúdia v Königsbergu ho najviac fascinovala filozofia, Rousseau a Kant. Dá sa povedať, že počas celého svojho života zostal Herder „predkritickým“ kantovcom. Bola to doba začínajúceho skepticizmu voči metafyzike. Ideálom bolo praktické vzdelanie a aj samotná akadémia sa chápala ako odborná škola. V závere svojho života sa vedome pokúša o spojenie Spinozovského chápania Boha s kresťanskou teológiou.

Herder bol „dialogickým mysliteľom, ktorý bol otvorený pre rozmanité podnety v oblasti duchovna. Neustále sa rozvíjal v polemike, napredoval v učení, bol pripravený zmeniť perspektívu, a to všetko bez strachu z protirečení.“³ Napriek tejto rozmanitosti by sa dalo povedať, že jeho práca má jednu centrálnu myšlienku. Pod vplyvom Rousseaua si položil otázku: „Čo je človek?“ Antropológia sa stala centrálnou témou jeho uvažovania. Od roku 1765 sa zameril na človeka a jeho postavenie vo vesmíre, jeho vzťah k životnému prostrediu, jeho bytie

² KANTZENBACH, F. W., *ibid.*, s. 133.

³ BÜCHSEL, E., *Herder und Rosenstock-Huessy*, s. 224.

a záväzky. Človek sa stal sebe samému predmetom uvažovania. Filozofia sa stala antropológiou.⁴ Rousseauovi vďačí Herder aj za uvedomenie si významu „citu“. Z toho vyplýva nové hodnotenie zmyslovej organizácie človeka a nové pochopenie dejinného myslenia. Spojenie citu a dejinného vývoja človeka je zachytené v Biblii. Preto je Biblia rovnako pravdivá, ako prírodné vedy. Je to básnická reč praľudstva a Božské prazjavenie, ktoré vedie k náboženstvu – tej dvorane k najsvätejšiemu. Herder sa tak so svojím dôrazom vnútorný pocit postavil medzi náboženskú ortodoxiu a čistý osvietenecký racionalizmus. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsme pozrieť na Herderovo myslenie podrobnejšie.

II. Epoquey Herderovho života

Každá práca o Herderovi stojí pred výzvou, ako zamerá svoj rozbor Herderovho diela. Najlogickejším sa núka zameranie na epochy Herderovho života, ktoré sa dajú viac menej plynule rozdeliť podľa jeho životných zastávok: Riga, cesta po Európe, Bückenburg, Weimar. Z porovnania dôrazov Herderovho myslenia v jednotlivých epochách je možné poukázať na posun ku ktorému časom došiel. Druhou možnosťou, by bol rozbor Herderovho myslenia na príklade niektorých tematicky ucelených oblastí. Pri takomto postupe je potrebné nájsť relevantné spisy k danej téme a podrobiť ich komplexnej analýze. V tomto článku sa pokúsime o syntézu oboch postupov: chronologicko-dejinného a analyticko-komparatívneho. Sústreďme sa pritom na tri dôležité oblasti teologického učenia: na antropológiu, učenie o Bohu a soteriológiu.

II.1 Mladý Herder v Rige, 1764 - 1769

V tejto fáze je Herder zaujímavý predovšetkým ako literárny kritik⁵ a ako kazateľ. Herderov vývoj v období pôsobenia v Rige je poznačený zdôraznením jednoty tela a duše. Vo svojom spise „*Kritische Wälder. Oder Betrachtungen über die Wissenschaft und Kunst des Schönen*“ (1769), v štvrtej časti Herder originálne zmenil vtedajšie antropologické premisy o človeku. Herder sformuloval svoju tézu, že človek zažíva krásu pomocou troch hlavných zmyslov: zraku,

⁴ HEISE, J., Johann Gottfried Herder zur Einführung, s. 8: „U Herdera stojí antropológia programaticky ako základ pre celú kritiku rozumu, ktorý sa očisťuje od všetkých spätostí s jazykom, skúsenosťou a tradíciou. To, že rozum nevzniká bez vzťahu k skúsenosti, ale je od počiatku súčasťou historického sveta človeka – to Herder preukázal v celom svojom široko zameranom diele.“

⁵ Vid' aj jeho dielo „*Fragmenty o novej nemeckej literatúre*“ (1776). Vyjadruje v ňom základné myšlienky „pravdivej kritiky“. Táto neposudzuje knihy, ale ich ducha, ktorého môžeme obsiahnuť len vtedy, keď sa preniesieme do individuálneho okruhu myšlienok a života autora kníh a dielo čítame v jeho duchu. Neskôr sa tento postup premietol do pozitívnej biblickej hermeneutiky.

sluchu a hmatu. Estetika pred Herderom rozčleňovala krásne umenia len na základe zraku a sluchu. Herder však vidí práve v cite hmatu vlastný orgán telesného cítenia. Kto chce skutočne vychutnávať objekty, musí vedieť uchopiť a hmatať. Týmto postavil tradičnú hierarchiu zmyslov na hlavu. Na vrchole pyramídy stojí teda nie zrak, ale hmat.⁶ Dôvodom je bezprostredný vnem, kvalifikovaný pôsobením sily. Pocit pociťuje realitu bezprostredne ako silu, ktorá pôsobí proti vlastnej sile. Zrak je naopak z takejto perspektívy veľmi vzdialený. V tejto skúsenosti sily a odporu sa formuje telesná a duševná individualita.

Hlavné teologické témy sa točili okolo učenia o ospravedlnení a o Bohu. Podľa J. Steigera bol Herder zajatý zbožnosťou, viery v „zmierčiu moc krvi Kristovej a meditácie Kristových rán“⁷: odpustenie hriechov a spásu možno nájsť len v Kristovej krvi. U Herdera sa odrážajú dôrazy ortodoxie prifarbenej pietistickým dôrazom na vnútorné prežívanie viery. Hriechne ľudské pokolenie bude zachránené pri poslednom Božom súde skrze Kristovu zástupnú smrť na kríži. V podstate ide o imputačnú teóriu zmierenia. Kristus predstupuje pred Otca a zvestuje svoj zámer zmieriť hriechy ľudstva. Už narodenie Krista je začiatkom jeho utrpenia. Jasličky a kríž sú „oltárom zmierenia“. Veľkňazské samoobetovanie dáva predpoklad k záchrane (redemptio) skrze Krista. Zjavný je tu vplyv Hamanna a königsbergského dogmatika Lilienthala, ktorý sa zasadzoval o tzv. „rozumnú ortodoxiu“.⁸

Súhrnne by sme mohli povedať, že Herderovo teologické myslenie v tomto období sa nesie v duchu podobného metodického presvedčenia ako jeho filozoficko-estetické presvedčenie. Tajomstvom dôstojného učiteľa ľudskosti je schopnosť vypestovať slovo, ktoré by urobilo ľudské duše šťastnými. Obsahom kresťanskej kázne sú určité pravdy o vzťahu Boha a človeka, o stvoriteľskej závislosti človeka na Bohu a o večnom určení človeka a jeho povinnosti. Takáto zvesť spôsobuje, že človek spozná seba samého, na základe poznania týchto právd dôjde k jeho polepšeniu (Besserung des Menschen). Blaženosť (Glückseligkeit) dosiahne, len ak nasleduje tieto večné pravdy.

Obrazu Boha Herder venoval jedno so svojich prvých diel a zároveň ako prvé teologické dielo vôbec: „*Nachricht von einem neuen Erläuterer der heiligen Dreieinigkeit*“ (1766). Hlavným problémom, o ktorom pojednával bol, typicky pre jeho dobu, problém zjavenia. Vo vedeckej teológii išlo o spojenie medzi cirkevným, historickým a filozofickým spôsobom vysvetľovania zjavenia.⁹ Boh nie je žiadnou mimosvetovou bytosťou. Už tu Herder odmietol chápanie Boha

⁶ Na tomto princípe je založená i Herderova „*Plastika*“ (1778).

⁷ STEIGER, J.A., *Von Riga nach Weimar*, s. 313.

⁸ STEIGER, J.A., *ibid.*, s. 312.

⁹ Por. HERMS, E., *Herder*, s. 71.

ako osobnej bytosti. Jeho úvaha bola založená na predpoklade, že mimo sveta niet žiadneho priestoru, kde by mohol Boh existovať. Chápať Boha osobne by bolo mysliteľné iba skrze obmedzenie, vo vzťahu Boha k nejakému „ty“. Boha treba chápať ako imanentnú nekonečnú prasilu (Urkraft), ktorej manifestáciou sú všetky konečné veci (telesné alebo duchovné); t.j. bytie (Dasein) konečných vecí poukazuje na bezprostrednú istotu Božej existencie a dôkazy Boha nie sú potrebné. Herderov obraz Boha veda predstavuje modifikovaný spinozizmus - „príroda“ a „ľudstvo“ sú chápané ako formy zjavovania toho istého, nekonečného života.¹⁰

II.2 Obdobie cesty po Európe, 1769 – 1771

Táto cesta (máj 1769 – apríl 1771) je vychádza z Herderovej teologickej krízy, do ktorej sa dostal. Herder sa usilovne pustil do štúdia osvietenскеj literatúry, na základe čoho chcel zachovať iba to, čo bolo užitočné k osvieteniu človeka. V týchto rokoch sa mení Herderova hermenutika. Pri biblických textoch sa treba pýtať po ich užitočnosti, teológ má hľadať iba také náboženstvo, cnosť, vzory a blaženosť, ktoré sú určené pre moderného človeka. Teológ sa musí stať kazateľom cnosti v jeho konkrétnej dobe.

Celkom prirodzene sa takéto dôrazy prejavili predovšetkým v posilnení antropologických tém. V duchu osvietenstva Herder poukazoval na to, ako si človek buduje vlastné šťastie, keď zostáva verný svojej prirodzenosti; predovšetkým svojimi prirodzenými schopnosťami urobiť z rozumu a svedomia vládnucci princíp v celom živote. Ide mu o to, aby sa človek stal dokonalým v každej duševnej činnosti. Blaženosť a nárok na ňu je možný iba tam, kde človek dokonalosť dosiahne. Ak je človek strojcom svojho šťastia, potom je logické, že cesta spásy vedie cez emancipáciu rozumu. Pôvodná teologická teória zadostučinenia sa dostáva úplne do úzadia. Hlavným problémom prestáva byť ospravedlnenie hriešnika. Na miesto toho nastupuje otázka ako dosiahnuť blaženosť (Glückseligkeit).

Blaženým je ten, kto je tým, čím má byť a to pri plnom uvedomení si svojho určenia a povinnosti, ktoré koná s úplnou počestnosťou srdca a s celým nasadením. Náboženstvo cnosti nastupuje na miesto náboženstva viery. Celý tento proces definuje Herderov pojem „Bildung“¹¹. Treba ho chápať v najširších súvislostiach nielen ako vzdelanie, ale ako tvorenie, formovanie, narastanie človeka k tomu, čo má byť. Tento mnohovýznamový pojem dostal v Herderovom myslení centrálnе miesto. Všetky veci môžu byť vysvetlené z ich pôvodu. Tak je možné ukázať človeku určenie ľudského druhu, a tým i jeho vlastnú politickú úlohu pri tvorení seba a sveta.

¹⁰ Zaujímavé porovnanie ponúka v tejto súvislosti TIMM, H., *Geerdete Vernunft*, s. 359n.

¹¹ BÜCHSEL, E., *ibid.*, s. 224. Herder rozvádza tento pojem predovšetkým v diele „*Journal meiner Reise*“ (1769).

II.3 Pôsobenie v Bückenburgu, 1771 – 1776

Môžeme žasnúť nad tým, že ešte ani nie 30-ročný Herder sa v apríli 1771 stáva členom konzistoriálnej rady ev. a. v. cirkvi v grófstve Schaumburg – Lippe. Herder, stále ovplyvnený osvietenstvom, tu pôsobil ako vrchný kazateľ v meste Bückenburg.¹² Hneď vo svojej nástupnej kázni 5. mája 1771 sa postavil voči mŕtvej viere foriem a vierovyznania ako aj voči lenivej a bezmyšlienkovitej zmechanizovanej pobožnosti.¹³

Napriek vynikajúcemu postu sa Herder necítil na novom mieste dobre. Vyplývalo to z jeho vnútorného nepokoja a duševnej nevyrovnanosti. Ani cesta po Európe a stretnutia s Lessingom, Claudiusom, či mladým Goethem mu nepomohli pri hľadaní jeho určenia. V roku 1773 upadol Herder do hlbokkej krízy, ktorá však napokon vyústila do novej duchovnej orientácie. Pod vplyvom J. G. Hamanna, ktorého poznal minimálne od roku 1764, sa nanovo priklonil k Biblii. Napísal prvý zväzok diela „*Älteste Urkunde des Menschengeschlechts*“ (1774). V ňom sa jasne prikláňa k presvedčeniu, že Boh sa zjavil v Biblii. V prvotných biblických prameňoch sa nachádza kľúč k pochopeniu svetového diania ako realizácie Božieho plánu a jeho konečného účinku.¹⁴ Odtiaľ dopadá nové svetlo na stvorenie. Stvorenie je knihou prírody. Ako taká je čitateľná iba očami viery. V tomto poznaní je pre Herdera i niečo oslobodzujúce – až teraz sa môže vnútorne stotožniť so svojim duchovným úradom. Farár, je podobný Sokratovi. Aj on má vzbudzovať v každom človeku hlas vlastnej pravdy, aby našiel samého seba. V tomto mieste vidieť spojenie osvietenскеj centrovanosti na človeka a kvázi-konzervatívneho luteránskeho dôrazu na Písmo Sväté.

Herderovo vnútorné oslobodenie od chýbajúceho poslania sa prejavuje v čínorodej teologickej tvorbe.¹⁵ V tomto období, tak ako aj počas jeho cestu absentujú špecificky antropologické témy. Antropológia sa premieta v kontexte soteriológie. Zvlášť tu treba spomenúť sériu teologicko-

¹² Pozri bližšie štúdiu: Krumwiede, H.W., Herder in Bückenburg, In: Maltusch, J.G., Bückenburgergespräche 1971, s. 1 - 16.

¹³ Viď v SUPHAN, B., Herders Sämtliche Werke, zv. 31, s. 144 – 171. (Skratka SW).

¹⁴ HERDER, J. G., *Älteste Urkunde des Menschengeschlechts*, SW 6, 203.

¹⁵ Spomeňme tu: „*Predigten über das Leben Jesu*“ (1774): Ide o homílie, ktoré podávajú obraz Ježiša. Centrálnou časťou je rozvinutý Ježišov príbeh ako centrálny úspech v uskutočňovaní Božieho plánu s ľuďmi. „*An Prediger*“ (1774) – provinčné listy, „*Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*“ (1774), „*Älteste Urkunde des Menschengeschlechts*“ (1774/76), „*Erläuterungen zum Neuen Testament aus einer neueröffneten morgenländischen Quelle*“ (1775): Ježišov príbeh je centrálnym úspechom v realizácii Božieho plánu: „Ježiš je stredobodom a rohovým kameňom celku, stredný člen výpočtu: v ňom bol stvorený Adam, z neho bude posledný človek, za ním smeruje pokolenie jeho bratov k Bohu. „*Briefe zweener Jünger Jesu*“ (1775), „*Maranatha. Das Buch von der Zukunft des Herrn, des Neuen Testaments Siegel*“ (1775/79) – výklad apokalypsy.

soteriologických traktátov venovaných osobe Ježiša Krista: sedem spisov o „*Živote Ježiša*“ (1774). Ježiša chápe konzekventne ako vzor. Ježiš je eticko-morálnym príkladom. To znamená, že Herderovo obrátenie sa, nebolo návratom k starým paradigmám. Naopak, kriticky sa postavil proti možnosti ospravedlnenia na základe cudzích zásluh. Ortodoxné učenie o zmierení bolo pre neho nenávratne odmietnuté. Namiesto toho sa do popredia dostal teologumenon o „*imago dei*“ na strane stvoreného človeka. Boh nevyžaduje od ľudí nič iné, len aby boli takí, akí majú byť: verné obrazy božskosti. „*Imago dei*“ je metafora pre „rozumné a morálne založenie ľudí“. Ježišov úrad spočíval v pozdvihnutí tohto obrazu Božieho v človeku „v celom jej jase znovu na trón“. ¹⁶ V protiklade k obdobiu v Rige, sa teraz Herder odpútava od meditácie Ježišovho utrpenia. Podľa jeho nového chápania, sa Ježišovo utrpenie dialo v ataraxii, duševnom pokoji, rovnováhe, cnosti (Tugend) a veľkodušnosti (Grossmut). ¹⁷

Všeobecne by sa toto obdobie dalo zhrnúť ako to teologicky najkonzervatívnejšie obdobie Herderovho života. Vplyv luteránskeho Hamanna na Herdera bol v tomto období silný. Biblia sa stala kľúčom k pochopeniu dejín sveta ako uskutočňujúceho sa plánu Božieho vedúcemu ku konečnému cieľu.

II.4 Superintendentúra vo Weimare, október 1776 – 1803

Herder sa niekoľko krát – no vždy márne – uchádzal o miesto profesora na teologickej fakulte v Göttingene. Za pomoci Goetheho sa Herder dostal do Weimaru. Bol mu zverený úrad najvyššieho duchovného v Sasku, úrad generálneho superintendenta. Toto obdobie je charakterizované mnohými cirkevno-pedagogickými úlohami, ktoré musel Herder v úrade superintendenta riešiť. Takisto ale aj chorobami či preťažením, no napriek tomu sa jedná o plodné teologické obdobie ¹⁸. Badať tu aj nové dôrazy v Herderovej teológii. Snažil sa o preklopenie priepasti, ktorá vznikla Lessingovým dôrazom na nemožnosť použitia náhodných historických právd za univerzálne pravdy rozumu. Herder trval na význame Biblie, aj keď sa zasadzoval za kritické skúmanie biblických textov. Odmietol protiklad medzi rozumom, prírodou a zjavením. Biblia ako mýtus nepredstavuje protiklad k náboženstvu rozumu, skôr zodpovedá rannému stupňu vývoja a poznania ľudstva v dejinách.

Ako sme už naznačili, na rozdiel od predchádzajúcich období, kde absentovalo výrazné zaoberanie sa antropologickými témami, v období Weimarského pobytu sa Herder opäť dostal

¹⁶ HERDER, SW 8,26.

¹⁷ HERDER, SW 8,56.

¹⁸ Napísal nasledovné teologické spisy: „*Briefe das Studium der Tehologie betreffend*“ (1780), *Vom Geist der hebräischen Poesie* (1782), *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784 – 1791), *Zwei Briefe zur Beförderung der Humanität* (1793), *Christliche Schriften* (1798), *Kalligone* (1800), *Andrastea* (1803).

k antropologickej problematike, ako napr. otázke prirodzenosti človeka, jeho určenia a účasti v dejinách sveta. Veľkou témou sa stáva humanita. Každá epocha je dôležitá a má vlastnú hodnotu. Kresťanské náboženstvo slúži ako najvyššia humanita človeka. Nie je prekvapivé, že práve na tomto mieste sa dostal do sporu s Kantom.¹⁹

Herder ďalej riešil konkrétne otázky ľudskej slobody a ľudského rozumu. Predovšetkým v spise „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ (1784) sa zasadil o to, že rozum je nie je nič, čo sme sa dozvedeli, naučená proporcia a smer myšlienok a síl, ku ktorému bol človek podľa svojej organizácie a spôsobu života formovaný. Človek už od detstva porovnáva myšlienky a dojmy svojich zmyslov podľa: jemnosti, pravdy, počtu a vnútornej rýchlosti, s ktorou sa ich učil spájať. Jednota týchto vnemov vytvára jeho myšlienku, z myšlienok vznikajú súdy a zo súdov o dobrom a zlom plynie rozum. Je to pokračujúce dielo jeho samostatného formovania.

K formovaniu rozumu patria omyly a pády. Človek je prvým stvorením, ktorému bola darovaná sloboda; stojí vzpriamene. Váha dobra a zla, pravdy a faloše visí v ňom: môže skúmať a má si zvoliť.²⁰ To znamená, že človek je na rozdiel od iných tvorov obdarený slobodou. K nej patrí možnosť jej využitia, ale aj zneužitia. Človek sa môže meniť a môže sa nechať meniť, môže zneužívať slobodu alebo žiť spútaný v neslobode. Napriek všetkým omylom človek zostáva vždy slobodným stvorením. Je človekom žijúcim v omyle i v pravde, ktorý padá a znovu vstáva. Vždy narodený v slobode, vždy schopný získať lepší rozum, vždy formovateľný k humanite. Vždy má niečo spoločné s Bohom, vlastní schopnosti, ktoré má i Boh. Človek má Božiu silu: moc, múdrosť, dobrotu. Herderova antropológia by sa dala opísať nasledovne: „U Herdera sa viera v stvorenie spája s elementmi moderných evolučných myšlienok. Viera v podobnosť človeka na Boží obraz sa mu stala srdcovou záležitosťou v rámci jeho humanitných myšlienok. Hriech pokrýva imago Dei – spása potom znamená, že podobnosť človeka na Boží obraz bude nanovo odkrytá – veď nebola nikdy úplne zničená. Ľudská schopnosť, obetovať svoj život za iných, je pečaťou ľudskej slobody.“²¹

Aj tu sa dá predpokladať dopad antropológie na soteriologiu. Typicky pre svoju dobu, urobil Herder z Bohočloveka Ježiša Krista, človeka Božieho. Od roku 1773 Herder nahrádza kristológiu vzoru kristológiou prototypu rozvinutou vo Weimarskom období.²² Herder zásadne omietol učenia o dvoch prirodzenostiach ako metafyzickú špekuláciu. Kristus nebol však ani len

¹⁹ Por. BÜCHSEL, E., *Zwiespältiger aufgeklärter Zorn*, s. 510.

²⁰ HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, s. 124.

²¹ BÜCHSEL, E., *Zwiespältiger aufgeklärter Zorn*, s. 511

²² Zvlášť v „*Briefe das Studium der Theologie betreffend*“, 1780.

nejakým etickým učiteľom, či osvietencom. Podľa Herdera je Kristus verným obrazom neviditeľného Boha (Kol 1,15). A to ako pravé znázornenie ľudskosti, stelesnenie humanity v jej pravej postate a prototyp toho, čím sa človek ako nové stvorenie má stať skrze formovanie a vzdelávanie (Bildung).²³

V Kristu sa deje to, že človek sa stane naozajstným človekom. A to tak, že v ňom bude vbudovaný do čistej ľudskosti Božieho syna, a tým aj do nebesky čistej, vyššej ľudskosti. Je to „humanitná kristológia“²⁴. Kristus je pre Herdera zjavením božskej lásky a ľudskosti: Boh sa stáva pravým človekom, aby sa priblížil k človeku ľudským spôsobom bez toho aby bol v Kristovi v dvoch prirodzenostiach. Všetky obrazy Ježiša ako Boha v Biblii vysvetľuje Herder pomocou akomodačnej teórie. Biblickí spisovatelia sa v ich výrazových prostriedkoch akomodovali židovským a časovo podmieneným predstavám. Boh sa môže zjaviť len v ľudskej podobe, pretože len tak môžeme vidieť manifestáciu Božej lásky a milosti.²⁵ Na rozdiel od klasickej kristologickej premisy sa však podľa Herdera Boh nemôže zjavovať božsky, preto robí ľudsky. Tým sa Herderovi poskytuje možnosť pozorovať a opisovať poeticko-literárne a estetické bohatstvo Biblie, ako aj individualitu rôznych biblických pisateľov. Podľa Herdera nemá Boh sám o sebe žiadne slová, keďže v zmysle Luterovej teológie by sa dalo povedať, že ľudská reč patrí k božskej podstate. Kristus zjavuje teda Božiu ľudskosť a božský súcit s ľudským osudom na zemi. No určitá nedôslednosť sa tu prejavuje v tom, že Boh nemôže trpieť. Hoci sa táto premisa zhoduje so starocirkevnou kristológiou, okrem Jána Damascénskeho, stojí predsa v protiklade s Lutherovou kristológiou. Luther oproti tomu vyostřil Božie poníženie sa do človeka tak, že získal presvedčenie o tom, že žiaden človek nikdy nemôže vytrpieť toľko, čo vytrpel Boh v Kristu.

Herder sa v tomto období taktiež zapojil do sporu o Spinozu, ktorý začal Lessingovým otvoreným odmietnutím predstavy boha ako mimosvetského osobného boha. Herder súhlasí, že

²³ Herder označuje Krista už v jeho nástupnej kázni vo Weimare ako „praobraz ľudskej prirodzenosti“ (SW 31, 433 – 448), čo neskôr prevzal aj F. Schleiermacher.

²⁴ Por. „*Briefe zur Beförderung der Humanität*“, 1793n.

²⁵ Táto pozitívna akomodačná myšlienka sa stala dôležitým východiskom Herderovej filozofie dejín. Herder vidí v každej epoche svetových dejín Božie predvídanie, ktoré sa prispôsobuje sile, vzdelaniu a kultúre každého času a každého ľudu, aby tak umožnilo napredovanie ľudského pokolenia. Preto má každý čas svoju vlastnú hodnotu.

boh nie je ani mimo sveta, a ani osobný, ale je imanentnou nekonečnou prasilou (Urkraft)²⁶ sveta, ktorá sa prejavuje vo všetkých konečných veciach, duchovného, či telesného sveta.²⁷

Kresťanské náboženstvo chápe ako náboženstvo Ježiša Krista, nie ako náboženstvo o Ježišovi. Kládie dôraz na jednoduchý a priateľský postoj Ježiša²⁸, ktorý oslovuje vnútro človeka. Preto Herder v tomto období odmieta akýkoľvek dogmatizmus.

Pre pochopenie Herderovho učenia o Bohu v tomto období si stačí pozrieť jeho teologické dielo „*Gott, einige Gespräche*“ (1787)²⁹. Ono je azda spomedzi všetkých Herderových diel najviac ovplyvnené filozofiou Barucha Spinozu. Boh nie je substancia, ale „Urkräf“ - sila všetkých síl. „Božskosť“, ktorá sa v priebehu krokov javí ako sila, ktorú nazývame dobrotou, mocou a múdrosťou, je substanciálnou energiou, ktorá sa prejavuje v živých organizmoch a vyvoláva pohyb ako aj zachovávanie života podľa večných zákonov. Najvyššie bytie nedokázalo svojim stvoreniam dať nič vyššie ako existenciu. Božskosť, v ktorej je bytostná sila, ktorú nazývame mocou, múdrosťou a dobrotou, nemôže privodiť nič iné ako živý odtlačok seba samej, teda samotnej sily múdrosti a dobroty. Tieto zasa nerozlučne vytvárajú podstatu každej existencie vo svete. Tak, aj človek má Božiu silu vo forme moci, múdrosti a dobroty. Všetky sily prírody pôsobia organicky. Každá organizácia nie je ničím iným ako systémom životných síl, ktoré podľa večných pravidiel slúžia múdrosti, добрôte a kráse hlavnej sily. Boží svet je ten najlepší, sú v ňom všetky sily, ktoré by v ňom mohli byť. Boh pôsobí v najmenšom tak ako v najväčšom. Všetky jeho sily sú len to jedno. Preto ani smrť neexistuje. Umieranie je len premenou k novej mladej organizácii. Všetko zlo je ničím. V stvorení teda niet ani pokoja, lebo pokoj by bol smrťou. I ľudské omyly sú dobré: ako kontrasty napomáhajú k dosiahnutiu väčšieho svetla a k čistej добрôte a pravde. Nedokonalosť je len najnižším stupňom zjavenia sa dokonalosti.

III. Záver

Z povedaného je zrejmé, že Herder nezanechal dogmaticky ucelené a utriedené dielo. Eilert Herms hodnotí Herdera nasledovne: „Herder odmietol rozpracovanie teoretických systémov. Jeho spisovateľská činnosť sa riadila voľným tokom záujmov a schopností jeho intelektuálneho

²⁶ Práve na tomto mieste je bližšie k Lessingovi, ktorý chápal substanciu ako silu, a vzdialuje sa od Spinozu, ktorý chápal boha ako substanciu. Tak: ROHLS, J., *Philosophie und Theologie in Geschichte und Gegenwart*, s. 416.

²⁷ Por. ROHLS, J., *ibid.*, s. 416.

²⁸ KANTZENBACH, s. 104.

²⁹ HERDER, SW 16.

a odborného života.³⁰ I napriek tomu je podľa Hermsa možné v množstve spisov, ktoré zanechal, rozoznať 3 zámery výpovedí:

1. *teoretický* úmysel, objasniť *podmienky* jeho pedagogickej a pastorálnej činnosti
2. *teoretický* úmysel, definovať *úlohy* jeho pedagogickej a pastorálnej práce
3. *praktický* úmysel, dodať týmto úlohám obsahovú náplň skrze hovorené a písané slovo

Tiež by sa dalo povedať, že ak v prvom období v Rige prevláda antropológia, obdobie v Bückenburgu bolo teologicky najkonzervatívnejším obdobím Herderovho života. Herder bol silne ovplyvnený luteránsky zmýšľajúcim Hamannom. Biblia sa stala kľúčom k pochopeniu dejín sveta ako uskutočňujúceho sa plánu Božieho vedúcemu ku konečnému cieľu. Vo Weimarskom období sa Herder predovšetkým venuje obrazu Boha. Jeho pokus o kresťanskú adaptáciu Spinozu je odvážny, ale z pohľadu luteránskej teológie i otázný. V porovnaní so súčasníkmi jeho doby mu túto snahu o dialóg teológie s inými oblasťami ľudského poznania však nemožno zazlievať.

Zoznam literatúry

BÜCHSEL, E., Herder und Rosenstock-Huessy, Universalhistorische Orientierungen, NZSTh, 36. zv., s. 223 – 236.

BÜCHSEL, E. Zwiespältiger aufgeklärter Zorn, LM 11/90, s. 509 – 512.

HERMS, E., Herder Johann Gottfried von (1744 – 1803), TRE, s. 70 – 95.

KANTZENBACH, F.W., Herder, Rororo, Hamburg, 8. vyd. 2002.

KRUMWIEDE, H.W., Herder in Bückenburg, Die europäische Bedeutung seines Werkes 1771-1776. In: Maltusch, J.G., Bückenburgergespräche 1971, Bückenburg 1973, s.1–16.

HEISE, J.: Johann Gottfried Herder zur Einführung, Junius, Hamburg 1998.

HERDER, J.G., Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1923.

TIMM, H., Geerdete Vernunft, Johann Gottfried Herder als Vordenker der Lebenswelt theologie in Deutschland, In: ROHLS, J. a WENZ, G., Vernunft des Glaubens, Festschrift zum 60. Geburtstag von Wolfhart Pannenberg, s. 357 – 376.

SUPHAN, B., Herders Sämtliche Werke, Weidmansche Buchhandlung, Berlin, 1889.

Peer reviewed by (recenzovali): ThDr. Monika Zaviš, PhD., Doc. ThDr. Peter Gažík

³⁰ HERMS, E., TRE, s. 79.